

KAPITAALEXPORT

Pim Juffermans

Er moet 10 miljard bezuinigd worden volgens de regering Van Agt/Wiegel. Voor de ondernemersorganisaties is dat nog lang niet voldoende. Zij denken aan bedragen in de orde van grootte van minstens 14 miljard. En ook Den Uyl vindt dat er bezuinigd moeten worden, zij het niet op de sociale uitkeringen maar op de lonen.

Vanwaar deze algemene bezuinigingsdrift? Om de winsten te verhogen luidt het antwoord in koor. En dat is toch wel merkwaardig. Want de ideologische motivering voor deze ondernemerspraktijken, namelijk "verhoging van de werkgelegenheid", wordt momenteel zelfs in ondernemerskringen betwijfeld. En terecht. Het is namelijk in het geheel geen wet van Meden en Perzen dat hogere investeringen, als gevolg van hogere winsten, tot meer werkgelegenheid leiden. Integendeel: met name de grotere ondernemingen nemen steeds meer hun toevlucht tot arbeidsbesparende investeringen. Maar er zijn andere, en minstens even belangrijke factoren die het automatisme 'meer winst = meer werk = meer werkgelegenheid' tot een dubieuze stelling maken.

Allereerst is dat de concentratie en centralisatie van kapitaal. Gedeeltelijk versterkt door de crisis hebben er de afgelopen jaren een reeks van fusies en overnames plaats gevonden. Zowel in horizontale (overnames en fusies in dezelfde bedrijfstak) als in verticale (overnames van voorgaande of opvolgende fases in het productieproces) richting hebben de grotere ondernemingen zich in de afgelopen jaren uitgebreid. In sommige gevallen werden geheel nieuwe activiteiten ondernomen zoals bijvoorbeeld banken die zich met toerisme gingen bezig houden. Per saldo heeft dit concentratieproces tot een verlies aan werkgelegenheid geleid, omdat op deze fusies en overnames meestal reorganisaties en samenvoeging van afdelingen volgden wat een aanzienlijk aantal mensen overbodig maakten. We zullen in dit artikel niet verder ingaan op dit proces van concentratie en centralisatie van kapitaal in Nederland.

Er is nog een derde oorzaak dat meer winst niet per definitie tot meer werkgelegenheid leidt. En dat is het verschijnsel dat een steeds groter deel van de winsten buiten Nederland besteed wordt. Bij grote ondernemingen als Philips, Unilever, AKZO en SHELL, maar ook bij tal van andere zogenaamde multinationals, is al jarenlang een tendens waarneembaar van afnemende werkgelegenheid in Nederland en toenemende (of veel minder afnemende) werkgelegenheid bij buitenlandse vestigingen. Niet alleen worden in het buitenland gemaakte winsten daar ook weer voor

een groot gedeelte geïnvesteerd, ook in Nederland gemaakte winsten worden in toenemende mate in het buitenland geïnvesteerd. De kapitaal-export in de vorm van directe investeringen van Nederlandse ondernemingen in het buitenland en van langlopende bankleningen is de laatste twee jaar sterk toegenomen. De netto-kapitaalexport (dit is kapitaal-export-kapitaalimport) in deze beide vormen (dus exclusief kort lopend kapitaalverkeer) steeg van f. 1,5 miljard in 1975 tot f 4,5 miljard in 1976 en 1977. De directe buitenlandse investeringen van Nederlandse ondernemingen bedroegen in de periode '75-'77: f. 30,8 miljard ruim 20% van de totale bruto-investeringen in vaste activa. Met andere woorden, cirka éénvijfde deel van de in Nederland behaalde winsten verdween in de afgelopen 3 jaar naar het buitenland. (Bron: CBS, *Statistiek van het Financiewezen*). Dit beeld geldt niet alleen voor Nederland, maar voor bijna alle industrieel ontwikkelde landen.

Er kunnen zich wel tijdelijke afwijkingen van deze tendens voordoen, zoals nu bijvoorbeeld het geval is met de Verenigde Staten. Vanwege de lage dollarkoers en de toenemende dreiging van de protektionistische maatregelen door de Amerikaanse regering ziet men momenteel een beweging van kapitaal naar de Verenigde Staten en een grotere neiging van Amerikaanse ondernemingen om in eigen land te investeren. In hoeverre dit verschijnsel zich doorzet hangt af van de mate waarin de economische machtspositie van de VS verder zal afkalven. We willen in dit artikel nader ingaan op de oorzaken van de internationalisatie van kapitaal. Daartoe zullen we eerst onze aandacht wijden aan het verschijnsel van de kapitaalexport en de multinationals op zich. Daarna zullen we iets zeggen over het verband tussen kapitaalexport en internationale concentratie en centralisatie van kapitaal.

Enkele noties over kapitaalexport en multinationals

De internationalisatie van kapitaal is geen nieuw verschijnsel. Lenin besteedde er in zijn 'Het imperialisme als hoogste stadium' reeds uitgebreid aandacht aan. Het blijkt ook uit de volgende cijfers: de buitenlandse investeringen van de VS bedroegen in 1914 7,3% van het Bruto Nationaal Produkt en in 1974 8,5%¹. In absolute cijfers zijn de buitenlandse investeringen van de VS natuurlijk wel enorm toegenomen.

De internationalisatie van het kapitaal is een reactie op de tendentiële daling van de winstvoet. In eerste instantie ging het voornamelijk om de

1. Bron: Tabel 1.1 (p. 84) in: Wladimir Andreff, *Profits et structures du capitalisme mondial*; berekend uit gegevens van: *Historical statistics of the United States*, US Department of Commerce en *Survey of Current Business*.

beheersing van grondstoffenbronnen en om de uitbreiding van markten. Momenteel gaat het meer om de benutting van elk voordeel in de uitbuiting van de arbeid op de wereldschaal. Overal moet de uitbuitingsgraad, en dus de winstvoet, verhoogd worden. Dat kan door in het ene land de lonen te drukken en in andere landen de arbeidsproductiviteit en -intensiteit op te voeren. Al naar gelang de omstandigheden die de multinationals op hun weg vinden.

Het zou onjuist zijn om de 'multinationals' uitsluitend als aanstichters van al het kwaad in deze wereld te bestempelen. Met name mensen als Levinson dreigen wel eens in deze richting door te slaan. De 'multinationals' zijn echter op de eerste plaats een produkt van de structurele ontwikkeling van het kapitalisme. De multinationale ondernemingen zijn de organisatorische vorm die de kapitalen aannemen die zich niet meer in waarde kunnen omzetten zonder internationaal te opereren. Het is dan ook beter te spreken van 'geinternationaliseerd kapitaal', dat wil zeggen die fraktie van het kapitaal in de wereld die zich niet in waarde kan omzetten zonder internationale expansie.

De oorsprong van de internationalisatie van kapitaal ligt dus in de accumulatie (niet in de realisatie van de meerwaarde). Dat wil zeggen de grote concerns in de kapitalistische landen hebben op een bepaald moment zoveel kapitaal geaccumuleerd dat er in eigen land geen winstgevendende investeringen meer voor te vinden zijn en ze zoeken daarom naar bestedingsmogelijkheden in het buitenland. En niet alleen op deze manier trachten de ondernemingen aan het probleem van overakkumulatie te ontkomen. Ook begeven deze overschotkapitalen zich in geheel andere bedrijfstakken in binnen- of buitenland. Met name bedrijfstakken met hoge winsten (in deze tijden van crisis bijvoorbeeld de militaire sektor) trekken capaciteiten aan.

De wereldwijze expansie van het kapitaal gaat gepaard met zijn internationale concentratie en centralisatie. Hierdoor ontstaat de multinationale onderneming. Een steeds groter deel van de ruil- en financierings-transakties in de wereld voltrekt zich binnen het kader van deze multinationals. De statistieken van in- en uitvoer hebben voor een groot deel betrekking op de ruil tussen moeder- en dochterondernemingen van multinationals. Via het systeem van interne verrekenprijzen worden tussentijds grote winsten behaald. De zogenaamde 'oliekrisis' of 'koffiekrisis' of welke crisis men ook bedenkt hebben de meeste multinationals geen wind-eieren gelegd.

Het is voor een multinational niet nodig om meer dan 50% van een onderneming te bezitten om controle over deze onderneming uit te oefenen. Soms is een belang van 10% reeds voldoende. Daarnaast hebben

ze een grote invloed op leveranciers (bijvoorbeeld Unilever ten opzichte van boerenbedrijven in de 'Derde Wereld') en op de klanten (bijvoorbeeld ten opzichte van de afnemers van veevoeders). In het algemeen beheersen de multinationals niet alleen een belangrijk deel van de wereldmarkt, maar ook de thuismarkten op hun terrein. De concentratie van kapitaal op wereldschaal is zodanig dat daarmee de ontwikkeling van de nationale vraag naar een produkt en de verdeling van de markten tussen de grote producenten wordt bepaald. Dat wil niet zeggen dat de concurrentie tussen de multinationals verdwijnt. Wel dat deze concurrentie niet in de eerste plaats op de markt tot uitdrukking hoeft te komen, maar zich veeleer kan afspelen op het niveau van de technologische ontwikkeling, de toegang tot financieringsbronnen, enz.

In het kader van de internationale concentratie van kapitaal spelen ook de banken een grote rol. Rond de grote banken in de Verenigde Staten, West-Duitsland maar ook in Nederland hebben zich machtige kapitaalgroepen gevormd die over een grote hoeveelheid financieringsmiddelen beschikken. De verwevenheid van dit financieringskapitaal blijkt uit de deelnemingen en de persoonlijke verbindingen binnen de deelnemende groepen. Ook beheersen de multinationals en de banken financieringsbronnen als de Eurobondmarkt en bepalen ze voor een groot deel de politiek van het IMF en de Wereldbank.

Om een aanduiding van de omvang van de multinationals te geven een paar cijfers: de 650 grootste concerns in de wereld hebben een totaalomzet gelijk aan 1/3 deel van het Bruto Nationaal Produkt in de kapitalistische wereld. Cirka 1.500 ondernemingen hebben een aandeel van 75% in de totale industriële produktie in de kapitalistische wereld.² Cirka 68% van het BNP in Nederland is afkomstig van concerns die de Europese Commissie als multinationals beschouwt.³

Ontwikkeling en onderontwikkeling

Het grootste deel van het kapitaalverkeer vindt nog steeds plaats tussen de 'ontwikkelde landen' onderling. Bekend is de grote stroom van Amerikaans kapitaal naar Europa vlak vóór en na de vorming van de EEG. Zoals gezegd zien we tegenwoordig een trek van Europees- en Japans kapitaal naar de VS. Relatief gezien is het echter wel zo dat een steeds groter deel van de kapitaalexport van de 'ontwikkelde landen' zich op de

2. Bron: Otto Kreye e.a.: *Multinationale Konzerne*; cijfers op diverse plaatsen in het boek.

3. *De Gids*, 16 februari 1977.

landen in de zogenaamde Derde Wereld richt.⁴

De algemene tendens is dat met name arbeidsintensieve productieprocessen naar deze 'lage-lonen-landen' worden overgeplaatst. Dit leidt niet alleen tot het verdwijnen van hele bedrijfstakken uit de 'ontwikkelde landen' (bijvoorbeeld textiel en konfektie), maar ook tot het afstoten van arbeidsintensieve, routinematige activiteiten binnen één concern naar de 'Derde Wereld' (bijvoorbeeld afstoting van arbeidsintensieve processen door Philips naar Hongkong, Taiwan, enz.).

Dat deze ontwikkelingen voor de werkers in de 'ontwikkelde landen' nadelig zijn zal niemand ontkennen, zelfs de ondernemers niet. Vaak worden ze echter verdedigd met het argument dat het tot het scheppen van werkgelegenheid en welvaart in de arme landen leidt. En wat dit betreft treffen we dan één koor aan: van Wiegels/Van Veen tot en met Den Uyl/De Gaay Fortman. "Bien étonné de se trouver ensemble", mogen we hopen.

Hoe mooi het koor ook zingt en hoe veelvuldig het ook optreedt: de teksten kloppen niet! De werkgelegenheid die door dochterondernemingen van multinationals in de 'Derde Wereld' geschapen wordt, wordt meestal volledig teniet gedaan door de werkgelegenheidsvernietiging die ze voorbrengen. Zo leidde de vestiging van een Japanse fabriek voor de vervaardiging van plastic tassen in Indonesië tot de volledige verwoesting van de mandenvlechterij-sektor aldaar. Dit voorbeeld is met talrijke anderen aan te vullen.

Ernstiger is dat de multinationals de arme landen een produktiestructuur opdringen die niet is afgestemd op de behoeften van de bevolking, maar op de winstdrift van de multinationals. Dit is overigens een proces wat al enige eeuwen aan de gang is. Wat een moeite het kost om deze op winst van de multinationals georiënteerde economieën om te buigen in de richting van een socialistische, onafhankelijke ontwikkeling kunnen we zien aan de voorbeelden van Angola en meer nog Mozambique.

Overigens blijven een aantal belangrijke activiteiten bij de moedermaatschappij gekoncentreerd. Zo vindt meer dan 90% van het technische onderzoek in het moederland van de multinationale ondernemingen plaats. En dat geldt ook voor het financiële management, de ondernemingsplanning, het makro-ekonomisch onderzoek, de juridische strategie, het lobbywerk, produktieontwikkeling, enz.

Tenslotte: multinationals opereren graag in wat ze noemen een 'politiek stabiel klimaat'. Deze term dient zeer ruim te worden opgevat. Het omvat

4. In de periode 1968-1973 ging cirka 25% van de directe Nederlandse investeringen in het buitenland naar de zogenaamde 'ontwikkelingslanden'.

zaken als de vrije transfer van winsten, gunsten ten aanzien van belastingen en invoerrechten, het verbod van vakverenigingen, het neerslaan van revoluties, enz. Via hun enorme invloed op de ruil, op de technische kennis, op de financieringsbronnen (bijvoorbeeld via het Internationaal Monetair Fonds en de Wereldbank) en op de werkgelegenheid kunnen ze 'politiek minder stabiele regeringen' (bijvoorbeeld de toenmalige regering Allende) tot de orde roepen.

Internationale concentratie en centralisatie

Het hedendaagse imperialisme wordt gekenmerkt door complexe eenheden, die nauw met elkaar verbonden zijn, en door een sterk geïntegreerde productie (vertikale concentratie), waarbij de diverse onderdelen van het concern zich in diverse landen bevinden. Daarnaast kenmerken deze ondernemingen zich door de fabricage van een groot scala van eindprodukten en produktiemiddelen, waarbij ze vaak in diverse bedrijfstakken overheersende posities innemen.

Van 1961-1969 vonden in de EEG 820 gevallen van fusies, overnames of het verkrijgen van een meerderheidsdeelneming plaats. In de jaren zeventig zette deze trend zich voort. De banken vervullen hierbij een belangrijke bemiddelende rol. Vaak lag de oorzaak van deze concentratie in het toepassen van nieuwe technieken, waardoor een aantal ondernemingen (of één onderneming) winstgevender produceerde dan de concurrenten. Dat leidde voor de andere kapitalen tot een ontwaarding van het bestaande kapitaal. Als de omschakeling naar de nieuwe technieken niet snel genoeg verliep gingen deze ondernemingen failliet of werden ze overgenomen door de winstgevender bedrijven. Uiteraard speelde hierbij ook de toegang tot financieringsbronnen een rol. Maar ook wat dat betreft hadden grotere, technologisch meer ontwikkelde bedrijven een voorsprong.

De vooruitgang van de techniek en de productieontwikkeling is het verst ontwikkeld en het meest continu in bedrijfstakken als elektronika, chemie, autoindustrie en anderen. Dat wil zeggen bedrijfstakken die zowel consumptie- als produktiegoederen voortbrengen en waarvan de kapitalen verregaand geïnternationaliseerd zijn. Niet alleen de technologische ontwikkeling speelt een rol. Met name in tijden van crisis gaat ook de flexibiliteit van het productieproces een belangrijke rol spelen. Deze flexibiliteit wordt bepaald door factoren als: de omloopsnelheid van het kapitaal, de technische samenstelling (loonarbeid/kapitaal), de verhouding tussen hoeveelheid grondstoffen/halffabrikaten en vast kapitaal, de diversifikatie van het productiepakket en de mate van intersektoraal- en internationaal opereren. Al deze factoren bepalen op een bepaald

moment de overlevingskansen van een onderneming. Helaas is het bestek van dit artikel te kort om de effecten van deze factoren nauwkeurig na te gaan.

Besluit

We hebben in het voorgaande geprobeerd duidelijk te maken dat de economische problemen in Nederland nauwelijks kunnen worden begrepen als we geen rekening houden met de kapitaalexport van een groot aantal ondernemingen en het internationaal opereren van deze ondernemingen. En bij 'internationalisatie van kapitaal' hoeven we niet allen te denken aan de grote multinationals als Shell, Philips en Unilever. Ook bouwondernemingen, banken en verzekeringsmaatschappijen en zelfs grootwinkelbedrijven en uitgeverijen (traditioneel nationale sectoren) gaan steeds meer internationaal opereren.

Een tegenwicht tegen deze tendens is in het kader van de vakbeweging nog nauwelijks ontwikkeld en stuit op vele problemen. Eén ding is wel duidelijk: bezuinigingen (zoals de regering die voorstaat) die uiteindelijk uitmonden in grotere winsten voor de internationaal opererende ondernemingen — en wie gelooft niet dat het geld van deze bezuinigingen bij deze, hun bedrijfstak overheersende, ondernemingen terecht zal komen — zullen bijna zeker niet tot meer werkgelegenheid in Nederland leiden. Het vormen van een tegenmacht tegen de multinationals houdt dus in de eerste plaats in de strijd voor behoud van werkgelegenheid in Nederland. De methoden van het multinationale kapitaal om door middel van invoering van arbeidsbesparende technieken, concentratie en centralisatie van kapitaal-export, de winsten op te voeren vormen een permanente bedreiging voor de arbeidersklasse (en andere groepen als boeren en middenstanders) in Nederland en elders. Eensgezinde strijd is nodig om de nadelige gevolgen van deze winstdrift voor de arbeiders teniet te doen.